

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ЯК ТВОРЕННЯ АРХЕТИПІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

**ВАЛЕВСЬКИЙ
Олексій,
VALEVSKYI
Oleksii.**

доктор наук з
державного управління,
провідний науковий
співробітник
Національного
інституту
стратегічних
досліджень при
Президентіві України,
м. Київ.

Анотація: у статті
аналізуються причини
невдач модернізації
українського
суспільства,
доводиться, що
провал ліберальних
реформ став наслідком
того, що слабка
культурна політика
не змогла сформува
вати в громадській
свідомості архетипи
модернізації; дається
визначення культурної
політики як творення
ціннісних установок,
які детермінують
поведінку людей і
створюють символічні
засади ідентичності;
визначаються
провідні напрями
культурної політики,
які спрямовані на
розвиток інноваційного
потенціалу українського
суспільства.

Ключові слова:
культурна політика,
модернізація, реформи в
Україні.

УДК 321.01

Постановка проблеми. Підбиваючи підсумки більш ніж 20-ти річного впровадження ліберальних і демократичних реформ в Україні, доводиться констатувати їх очевидний провал, позаяк не була досягнута жодна із цілей, проголошених наприкінці минулого століття тодішніми прихильниками модернізації тоталітарного режиму.

Реформатори періоду горбачовської «перебудови» вважали, що копіювання західної моделі автоматично введе планову економіку і суспільство на новий рівень розвитку. Деструкція тоталітарного суспільства в їх уявленні обмежувалася завданнями впровадження інституту приватної власності, вільного ринку і плюралістичної демократії. Для України ці установки доповнювалися вимогами націонал-демократичних сил щодо побудови незалежної держави на етнічних засадах.

Однак результат цих реформаторських планів, точніше фантазій, виявився прямо протилежним. Модернізація радянського суспільства згідно із західними шаблонами призвела до формування адміністративно-олігархічної моделі, яка є економічно неефективною і такою, що не сприймає інновації [1; 2].

Сучасна капіталістична Україна за багатьма економічними і соціальними показниками поступається колишній УРСР. Так, в 2012 році українській економіці вдалося «досягти» близько 70 % від обсягів ВВП 1990 року. Посилюються тенденції деіндустріалізації економіки. Зокрема, скорочується питома вага середньо- та високотехнологічних сфер виробництва в загальному обсязі капітальних вкладень по промисловості з 29,3 % в 1990 р. до 6,8 % в 2011 р. Це призводить до поглиблення технологічної відсталості і закріплення сировинної спеціалізації української економіки. Зменшується виробництво готової продукції з високою доданою вартістю. У структурі валової доданої вартості переробна промисловість в 1990 р. займала 29,1 %, в 2011 р. – 12,8 %, відповідно, частка машинобудування знизилася з 14,4 % до 3,7 % [3]

Сформувалася стійка тенденція руйнування інтелектуального потенціалу нації. Так, чисельність працівників наукових організацій зменшилася з 449,8 тис. у 1991 р. до 134,7 тис. у 2011 р. Зменшується наукоємність економіки України (частка витрат на виконання наукових досліджень та розробок у ВВП) – з 0,96 % у 2000 р. до 0,73 % в 2011 р. Це – рівень країн третього світу. Для порівняння: цей показник для Японії становить 3,45 %, Південної Кореї – 3,36 %, США – 2,79 %.

Середній показник наукоємності економіки країн Європейського Союзу становить 2 %. Негативні тенденції спостерігаються у сфері інновацій. Зокрема, відбувається зменшення питомої ваги промислових підприємств, що впроваджують інновації у загальній кількості промислових підприємств з 14,8 % у 2000 р. до 12,8 % у 2011 р. [4].

В Україні так і не сформувалася ефективна система державного управління. Країна неодноразово опинялася перед загрозою дефолту і масштабної економічної кризи. Зокрема, така ситуація склалася в грудні 2012 року, коли дефіцит державного бюджету склав 12,16

млрд. грн. У цілому ж, дефіцит державного бюджету України за 2012 р. склав порядку 53,3 млрд. грн. Щоб профінансувати свої соціальні зобов'язання уряду довелося практично обнулити залишки гривневих коштів на єдиному казначейському рахунку – до 0,5 млрд. грн. Як стверджували експерти, це складає суму витрат держави лише на 12 годин [5].

В українській економіці сформувалася надзвичайно висока концентрація капіталу. Згідно з підрахункам співвідношення сумарних активів 100 найбільш багатих людей України до ВВП країни сягає 38 %, а в Росії – 20 %. У розвинутих країнах матеріальне багатство розподілене більш рівномірно. Для Німеччини цей показник складає близько 11 %, для Франції – 10 %. Навіть для США, які є цитаделлю капіталізму, цей показник становить 7 %. В Україні п'ятеро найбільш багатих людей сумарно володіють активами, що дорівнюють близько 20 % ВВП країни [6].

Ще одна красномовна ілюстрація результатів модернізації Журнал The Economist оприлюднив результати дослідження на тему, в якій країні світу було найкраще родитися в 2013 році. Предметом дослідження були можливості для якісного, безпечного й заможного життя. Як з'ясувалося, в 2013 році в світовому рейтингу Україна посіла далеко не почесне 78 місце з 80 країн, котрі потрапили в сферу дослідження. Для порівняння The Economist оприлюднив результати аналогічного дослідження, проведеного в 1988 році, де СРСР посів 21 місце. Невтишна тенденція – як стверджують західні експерти, в об'єктивності яких важко сумніватися, краще було родитися за часів «темного радянського минулого», аніж у нинішні часи після реалізації ліберальних реформ [7].

Підтвердження економічної і соціальної деградації українського суспільства можна продовжити. Втім, висновки є очевидними. Більш ніж 20-ти річна модернізація дала негативні результати: замість прогресу – економічний і соціальний регрес, деградація політичної системи і корумпована система державного управління.

Вклад основного матеріалу. Переважна більшість дослідників справедливо вказує на інституційні чинники, котрі завадили успіху модернізації. Зокрема, стверджується, що ринкові новації без створення необхідних інститутів в умовах монополізованої планової економіки неодмінно призводять до негативних результатів. Водночас у дослідженнях причин модернізаційного колапсу явно не достатньо звертається увага на культурні чинники, які є більш значущими, аніж розвиток інститутів. Узагальнюючи драматичний досвід невдалої модернізації, доводиться робити висновок, що саме культурні чинники були основними в провалі реформ.

Отже, можна сформулювати припущення, що реформи українського суспільства виявилися невдалими через те, що слабка культурна політика не змогла сформувати в громадській свідомості архетипи модернізації.

Декілька важливих термінологічних уточнень. Під культурною політикою у вузькому сенсі пропонується розуміти діяльність по збереженню, розвитку та розповсюдженню культурного надбання, а також підтримку функціонування закладів та організацій, які належать до сфери культури. Простіше кажучи, поняття культурної політики у вузькому сенсі пов'язується із сферою компетенції Міністерства культури. У широкому сенсі під культурною політикою розуміється активність по створенню ціннісної та світоглядної матриці діяльності. У такому аспекті культурна політика виступає важливим чинником модернізації українського суспільства, позаяк вона задає орієнтири суспільної діяльності. Культурна політика створює ціннісні установки, котрі детермінують поведінку людей та орієнтації громадської думки. Саме за допомогою культурної політики цінності реформ і установки на позитивне сприйняття інновацій імплементуються в громадську свідомість. Таким чином, поняття культурної політики в широкому розумінні є творенням ціннісних орієнтирів діяльності й архетипів модернізації суспільства.

Модернізація пострадянського суспільства пов'язується із переходом від застарілої ресурсної економіки до інноваційно-інвестиційної моделі, а також із формуванням

держави, в якій функціонують демократичні інститути. Такий перехід потребує змін архетипів свідомості та ціннісних установок суспільної поведінки, тобто змін культурних практик. Без цього модернізація призводить до драматичних соціальних втрат і до формування контрреформаторських установок, що, власне, і доводиться нині спостерігати.

Отже, культурна політика як творення архетипів модернізації – це формування нових соціальних та ціннісних установок, які сприятимуть розвитку творчого середовища і розкриттю інноваційного потенціалу суспільства. Таким чином, є підстави стверджувати, що саме від культурної політики залежить успіх або провал модернізації.

Після визначення вихідних понять і суті проблеми з'являється можливість указати на світоглядні і ціннісні причини деструкції модернізації.

Успіху реформаторські проекти зможуть досягти у тому випадку, якщо їх реалізує політична та економічна еліта, котра уособлює модель майбутнього. Такі елітні групи пропонують суспільству не тільки суто технократичний план розвитку, але й нову привабливу цивілізаційну модель. Пасіонарність цих елітних груп забезпечує привабливість реформаторської політики і сприяє формуванню нових соціально та економічно активних прошарків, які сприяють успіху модернізації.

Натомість у середовищі правлячих груп, починаючи з часів горбачовської «перебудови», домінували мотиви особистого збагачення, перерозподілу державного майна і зміцнення персональної влади. Власне реформатори, котрі б обстоювали цінності прогресу, завжди були у меншості і не визначали стратегію державної політики. Це – перша причина, яка призвела до провалу модернізації.

Про масштаби наслідків домінування мотивів споживання, зокрема свідчить неухильне «старіння» української економіки. Ступінь зношеності основних фондів в 2010 р. досяг 74,9 %, тоді як в 2000 складав 43,7 % [8]. Ця тенденція вказує на те, що отриманий прибуток бізнес спрямовував передусім на споживання, а не на розвиток та інновації. Збереження тенденції збільшення зношеності основних фондів впродовж останнього десятиріччя свідчить про банальне проїдання економічного потенціалу на шкоду майбутнім поколінням.

Наступна причина пов'язується із відсутністю громадської підтримки модернізації. Неприйняття населенням ідеології реформ пояснюється тим, що переважна більшість населення відчувала суттєві матеріальні і соціальні втрати від їх реалізації. Натомість від реформ вигравали обмежені соціальні прошарки представників бізнесу і чиновництва. У результаті з поняттям «реформи» населення пов'язувало передусім проблеми споживання або перерозподілу ресурсів. Усі інші сенси залишалися поза увагою масової свідомості. Громадська думка фактично не враховувалася реформаторами.

Більш того, часто робилися дії, які відверто не підтримувалися громадською думкою. Наприклад, приватизація стратегічних підприємств української економіки.

Третьою причиною невдач була драматична невідповідність проголошених програм із реальною політикою, яку реалізовували державні органи влади. Як правило, тексти реформаторських програм виконували суто рекламні функції з метою залучення електорату, або забезпечували конституційний імунітет Кабінету Міністрів проти відставки впродовж першого року після затвердження його складу парламентом. Водночас реальна політика мало пов'язувалася із проголошеними цілями. Наприклад, в жодній програмі не визначалася мета створення фінансово-промислових олігархічних груп, які монопольно контролюють певні сектора економіки. Із заявленого у програмах переліку реформ без затримок реалізовувалися тільки ті напрями, що відповідали інтересам великого капіталу.

По-четверте, суттєвою вадою планів української модернізації була концептуальна залежність від зовнішнього впливу. Фактично всі системні реформаторські проекти були підготовлені в умовах впливу зовнішніх суб'єктів, зокрема, міжнародних фінансових та політичних інститутів.

Подекуди Україні пропонувалося впроваджувати ліберальні реформи, від яких часто відмовлялися західні країни. Зокрема, це стосувалося вимог спрямованих на позбавлення держави від необхідності виконання соціальних гарантій, обмеження впливу держави на економічні процеси тощо.

Наступною причиною були корупція і прагнення великого капіталу приватизувати державні органи влади. Суспільство бачило, що державні інституції не були здатними поставити заслон агресії інтересам великого бізнесу і корумпованого чиновництва. Якщо олігархічний капітал був зацікавлений провести рішення органів влади, що йому були вигідні, то для цього не існувало жодної перешкоди.

Насамкінець, плани модернізації склалися без системних уявлень про загальноприйняті стандарти реформ. Поняття стандартів реформ активно обговорюється в науковій літературі і пов'язується із формуванням певних вимог до реформаторських проєктів [9]. Воно вказує, що реформаторські проєкти повинні враховувати весь комплекс економічних, соціальних, історичних та технологічних чинників, котрі сприятимуть або заважатимуть їх реалізації. Активність українських реформаторів не відповідала означеним вимогам. У середовищі правлячої верхівки були поширені моделі поведінки, які не пов'язувалися із уявленнями про загальноприйняті стандарти реформ. Здебільшого зусилля по модернізації зводилися до перерозподілу власності, владних повноважень і прагнення отримання корупційної бюрократичної ренти. Під виглядом реформ часто здійснювалася діяльність, яка призводила до деструктивних соціальних наслідків (наприклад, закриття приватизованих підприємств).

Зазначені чинники сприяли деструкції модернізації України після отримання державної незалежності. Деструктивні процеси набули таких масштабів, що доводиться констатувати загрозу колапсу реформаторського потенціалу. Українське суспільство постало перед перспективою втрати здатності проводити реформи, які б сприяли прогресу.

Водночас було б неправильно зводити причини невдач модернізації лише до того, що були розроблені неякісні реформаторські програми або до відсутності політичної волі в реалізації реформ. Вплив зазначених чинників був відчутним, але не вирішальним. Головною причиною виникнення реформаторського колапсу була слабка розповсюдженість цінностей реформ у громадській свідомості.

Динамічний розвиток культури має ключове значення для успішної модернізації України. Потрібно якомога швидше відмовитися від хибної точки зору, що успіх реформ лежить тільки в економічній та соціальній площині. Успішними реформи можуть бути тільки тоді, коли вони супроводжуються ефективною політикою держави в духовній сфері. Саме цих культурних установок бракувало українським реформаторам, які помилково пов'язували завдання реформ тільки із збільшенням матеріального споживання. Водночас такі завдання, як сприяння розвитку креативного потенціалу нації, створення умов для формування творчого середовища та нових форм суспільної організації ніколи не бралися реформаторами до уваги.

Стратегічні орієнтири культурної політики. Провальні результати двох десятиріч модернізації актуалізують завдання формування нової культурної політики, яка могла б стати надійним фундаментом реалізації реформ. Визначимо стратегічні орієнтири для такої культурної політики.

Проєкт нової культурної політики є необхідним як відповідь на посилення дезінтеграційних процесів, які почали розвиватися в результаті зміцнення адміністративно-олігархічної моделі, зокрема загрози деструктивних тенденцій, пов'язаних із втратою владою легітимності. Доводиться констатувати, що на тлі невдалих ліберальних реформ і посилення олігархізації суспільства після президентських виборів 2010 року постала реальна загроза втрати владою легітимності.

Очевидно, що будь-які плани реформ не зможуть бути реалізовані, якщо населення не довіряє інститутам влади і вороже ставиться до їх діяльності. Надзвичайно

низький рівень довіри населення України до влади – проблема, яка набула фундаментального значення. Як показують соціологічні опитування, Україна за показниками довіри до владних інституцій перебуває на останніх позиціях у порівнянні з іншими європейськими країнами. Соціологи справедливо стверджують, що така «негативна динаміка ставить під питання не тільки ефективність реформ в Україні, а й загальну перспективу позитивного соціально-економічного та політичного поступу країни» [10].

Досягнення взаєморозуміння між владою і населенням – це багато в чому завдання культурної політики, яке можна вирішити через формування культури громадянства. Втрата владою легітимності загрожує вкрай деструктивними наслідками, тому зусилля політичних сил, громадських організацій та органів влади слід спрямовувати в напрямку зміцнення легітимності державних інститутів.

Важливим чинником, який має стимулювати створення культурної політики як базису модернізації, має стати усвідомлення загрози того, що Україна опинилась перед перспективою перетворення на засіб маніпуляції двох конкуруючих геополітичних суб'єктів – Європейського Союзу і Митного союзу (в перспективі – Євразійського союзу). У цьому плані завданням культурної політики є необхідність ідентифікації України в контексті нових геополітичних реалій на пострадянському просторі.

Слід указати на ще одну фундаментальну проблему, яка зберігає актуальність впродовж всіх років державної незалежності і виступає предметом культурної політики – це необхідність виходу із кризи ідентичності. В інформаційному просторі циркулює чимало політичних та культурологічних доктрин, які претендують на визначення ідентичності сучасного українського суспільства. Ідейна палітра цих доктрин є вельми багатою – від ліберальних і посткомуністичних концепцій до націоналістичних. Однак ці доктрини, як правило, є цікавими для вузького кола їхніх прихильників. Жодна із них не є загальновизнаною.

До того ж, часто концепції ідентичності обтяжені політичною та націоналістичною міфологією. Натомість завдання ставиться таким чином, щоб проект культурної політики був здатний інтегрувати широке коло ментальних феноменів – етичні установки, культурологічні погляди, політичні цілі та релігійну апологетику.

Як ідеал оновлена концепція ідентичності повинна інтегрувати в єдине ціле такі суперечливі соціокультурні реалії, як Київська Русь, Запорізька січ, УНР, УРСР і сучасна Україна.

Наступним напрямом культурної політики є завдання зміни ціннісних установок суспільної свідомості. Упродовж 20-ти років в суспільній свідомості українського суспільства стверджувалися споживацькі цінності та комерціалізація світосприйняття. Це стало наслідком декількох причин. Після руйнації комуністичної ідеології в громадській свідомості виник так званий вакуум цінностей, коли старі установки зникли, а нові не сформувалися. Згодом цей вакуум був заповнений меркантильними цінностями споживання.

Становлення ринкової економіки супроводжувалося поглибленням матеріального розшаруванням. В українському суспільстві поширювалися бідність і невпевненість у майбутньому. У таких умовах споживацькі цінності, спрямовані на задоволення повсякденних потреб, стали домінуючими. В умовах незавершеності національно-державної ідентичності в масовій свідомості набувають популярності установки, привнесені ззовні засобами масової комунікації. Як правило, ці установки створюються зарубіжною індустрією масової культури і спрямовуються на підтримку споживацького світогляду.

Існуюча до цих пір культурна і гуманітарна практика не змогли поставити ефективний заслон зазначеним негативним тенденціям домінування споживацьких цінностей і комерціалізації світосприйняття. Ідеологія споживання призвела до поширення викривлених мотивів економічної та громадської діяльності, коли її мета обмежується отриманням суто матеріальної вигоди.

Під впливом комерціалізації світосприйняття деформується державна політика, задоволення особистих та корпоративних інтересів стає домінуючою ціллю функціонування органів влади.

Провал модернізації став результатом нездатності до створення креативного середовища і відсутності підтримки орієнтацій на творчій розвиток. Звідси висновки – без кардинальних змін у сфері цінностей українське суспільство не має шансів на успішний розвиток. Зокрема, необхідним є формування нової парадигми гуманітарного розвитку, яка полягає у відмові від ідеології споживання й утвердженні нових цінностей гармонії індивідуального та державного. Створення нових гуманітарних та культурних орієнтирів є умовою успішної модернізації України.

Установка на прогрес, відкритість до інновацій, готовність до критичного осмислення усталених суспільних відносин – це культурні установки, які є базисом успіху модернізації.

У контексті сказаного розвиток етичної та екологічної свідомості необхідно розглядати як альтернативу домінування споживацьких цінностей і комерціалізованого світосприйняття. Екологічні цінності цілком могли б стали чинником, здатним консолідувати українське суспільство перед загрозою екологічної кризи. Нагальна потреба в екологізації громадської свідомості, тобто у піднесенні ролі екологічних цінностей в реалізації державної політики, продиктована загрозою руйнування навколишнього середовища, в якому існує українське суспільство.

Водночас на порядку денному стоїть завдання поєднання екологізації свідомості із етизацією, коли завдання збереження природного та історико-культурного довкілля для майбутніх поколінь набуває ціннісного виміру. На рубежі ХХІ століття стає очевидним, що збереження довкілля та забезпечення гармонії між людиною і природою є більш значущим, аніж отримання прибутку. Екологізація світогляду, спрямована на переосмислення людиною свого ставлення до середовища проживання, змушує відмовитись від містечковості мислення й усвідомити власне буття в глобальному історико-культурному контексті.

Висновки. Отже, визначимо напрями культурної політики як творення архетипів модернізації:

— зміст культурної політики має стати інтегральною складовою загальної стратегії реформ українського суспільства; культурна політика повинна стати засобом розвитку інноваційного потенціалу суспільства та його консолідації навколо цінностей прогресу;

— культурна політика має стати засадничим чинником у формуванні політики реформ й перетворення України на самодостатнього суб'єкта європейського геополітичного простору;

— необхідно, щоб проект культурної політики забезпечив нейтралізацію дезінтеграційних процесів у суспільстві, сприяв підвищенню легітимності державних інститутів і формуванню ідентичності українського суспільства;

— установки культурної політики мають стати невід'ємною частиною у формуванні стандарту реформ, зокрема, через вимогу дотримуватися прийнятих для суспільства моральних принципів; суспільство повинно бачити, що реформи не ототожнюються із поширенням корупції і збагаченням вузького кола владної еліти за рахунок зубожіння населення, місія культурної політики – поставити перешкоду поширенню споживацьких цінностей та комерціалізації світосприйняття;

— насамкінець, культурна політика як ціннісна складова модернізації повинна забезпечити створення засад суспільного діалогу, який дозволив би враховувати альтернативні позиції щодо запропонованих реформаторських проектів; це дозволить залучити представників різних соціальних верств і політичних сил до модернізації і збільшить її соціальну базу.

Список літератури:

1. Валевський О. Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі / О. Валевський // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : Вид-во “ДокНаукаДержУпр”, 2012. – 312 с.
2. Валевський О. Аналіз причин невдач реалізації реформ в Україні [Електронний ресурс] / О. Валевський // Державне управління: теорія та практика, 2011/2. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Valevskiy.pdf>.
3. Доповідь Прем’єр-міністра України М. Азарова на розширеному засіданні Уряду 27 лютого 2013 року [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246096783.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Статистичний збірник. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.
4. Бюджет лишился запаса. Для финансирования расходов правительство потратило все сбережения [Електронний ресурс] // «Коммерсант» : газета. – 11.02.2013. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ua/doc/2124721>.
5. Сто самых богатых украинцев: в списке появились изменения [Електронний ресурс] // Donbass.UA. – 30.11.2012. – Режим доступу : <http://donbass.ua/news/economy/2012/11/30/sto-samyh-bogatyh-ukraincev-v-spiske-pojavilis-izmenenija.html>.
6. The lottery of life. Where to be born in 2013 [Електронний ресурс] // The Economist. – 2012. – Режим доступу : <http://www.economist.com/news/21566430-where-be-born-2013-lottery-life>.
7. Вартість основних засобів у 2000–2010 рр. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/voz/voz_u/voz06_u.htm.
8. Полтерович В. Почему не идут реформы. Необходим государственный стандарт на их проектирование [Електронний ресурс] / В. Полтерович // Политический журнал. – 2005. – № 13. – Режим доступу : <http://www.politjournal.ru/index.php?POLITSID=a7fcf67d22022a03c8e6f5b954cce3c0&action=Articles&dirid=73&tek=3250&issue=97>.
9. Круглий стіл «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості», 11 лютого 2013 року [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України. – Режим доступу : http://i-soc.com.ua/institute/press_relis.pdf.